

NÁLEZY JORDANOVSKÉ KULTURY Z MOHELNA, OKRES TŘEBÍČ

Martin Kuča, Městské muzeum Moravský Krumlov

Jitka Kučová, Muzeum Vysočiny Třebíč

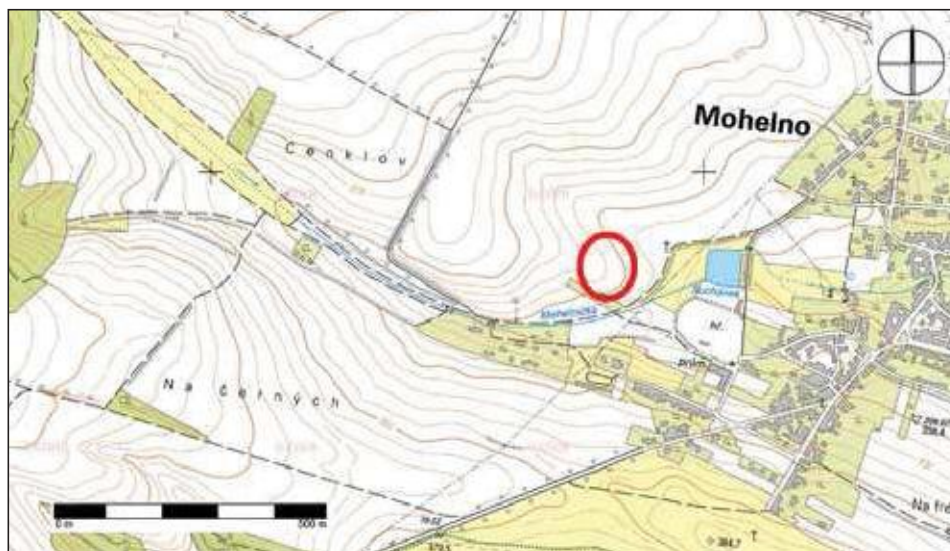
Úvod

Meziříčí Oslavy a Jihlavy na jihozápadním Třebíčsku zahrnující i katastr Mohelna je územím s doklady bohatého pravěkého osídlení. Zastoupeny jsou zde archeologické nálezy ze všech pravěkých období, nejvíce z mladší doby kamenné (neolitu), a to zvláště kultury s moravskou malovanou keramikou. Tento příspěvek informuje o sídlišti jordanovské kultury zjištěném povrchovou prospekci u Mohelna. Jordanovská kultura spadá do počátku pozdní doby kamenné (časněho eneolitu, cca 4 500/4 400 až 3 800 let př. n. l.) a je pravděpodobně plynulým pokračováním kultury s moravskou malovanou keramikou.¹

Charakteristika lokality

Zájmová lokalita se nachází západně od obce, přibližně 200 m západně od rybníka Suchánek (okolí GPS bodu 49°06'53"N, 16°10'46"E, obr. 1). Je situována v nejvyšší partii východně orientovaného sprašového svahu nad levým břehem potoka Mohelnička, nadmořská výška v místě se pohybuje okolo 360 m. Opakovanými povrchovými sběry zde byl zjištěn objekt jordanovské kultury, v nejbližším okolí jsou rozptýleny další nálezy stejného stáří a i na dalších místech je patrná naoraná kulturní vrstva. Na základě dosavadních průzkumů se zdá, že se jedná o sídliště nevelkého rozsahu, což je typické v dané kultuře pro oblast jihozápadní Moravy.²

Ze stejné polohy byly získány ojedinělé artefakty kultury s lineární keramikou, např. kompletní kopytovitý klín.³ Tyto staroneolitické nálezy nejspíše souvisí s rozsáhlým archeologickým sídlištěm v trati Dlouhý, která leží v těsném sousedství sledované lokality. Zde byla na rozsáhlé ploše (asi 10 ha) odtěžena zemina posléze použitá na stavbu hráze Dalešické přehrady. Tato akce vyvolala záchranný archeologický výzkum realizovaný v roce 1974, při kterém bylo zjištěno sídliště kultury s lineární keramikou včetně dvou typických nadzemních staveb kulové konstrukce, ale získán byl i archeologický materiál kultury s vypíchanou keramikou a kultury zvoncovitých pohárů.⁴ Z téže polohy

1. Poloha jordanovského sídliště. Mapový podklad převzat z webových stránek Českého úřadu zeměměřického a katastrálního – nahlížení do katastru nemovitostí (upraveno).

jako jordanovské nálezy a také z protější strany mělkého údolí jsou známy střepy z doby halštatské a sídliště ze středohradištního období (nepublikováno).

Deskripce materiální kultury

Keramika

Z lokality je soubor silně fragmentární keramiky, kterou nelze ve většině případů blíže definovat. Jedná se o zlomky redukčně i oxidačně vypalovaných nádob, které byly zhotoveny převážně ze středo- až hrubozrné keramické hmoty, někdy též s příměsí drobných kaménků a vzácně s obsahem lupínků světlé slídy (muskovitu).

Z typologického hlediska se podařilo doložit mísu se silně rozevřenými plecemi (obr. 2:2) a mísu se zataženým hrdlem (obr. 2:1). Zlomkovitost keramických nálezů neumožnila rozpoznání dalších tvarů nádob, zastoupen nebyl žádný kompletní profil. Mezi zjištěné okraje náleží zaoblený, zúžený zalomený a límcovitý (obr. 2:1-3). Některé střepy byly zdobeny vhloubenou či plastickou výzdobou, příp. jejich kombinací. Do první kategorie je možné zařadit špatně čitelné žlábků a rýhy připomínající motiv vlčích zubů a další dekoraci těla nádob v podobě šikmo orientovaných otřelých žlábků/rýh (obr. 2:4-8). Plastickou výzdobu představuje zdvojení polokulovitěho výčnělku (obr. 2:9), zlomky páskových vertikálně i horizontálně orientovaných uch (obr. 2:11) a tupý jazykovitý výčnělek umístěný na maximální výdutí nádoby (obr. 2:12). Kombinací výzdobných prvků je jazykovitý výčnělek s prstovými důlky po stranách (obr. 2:10).

V souboru byl zjištěn též fragment, který náleží pravděpodobně antropomorfní plastice, může se jednat o spodní část nožky (obr. 3).

Štípaná kamenná industrie

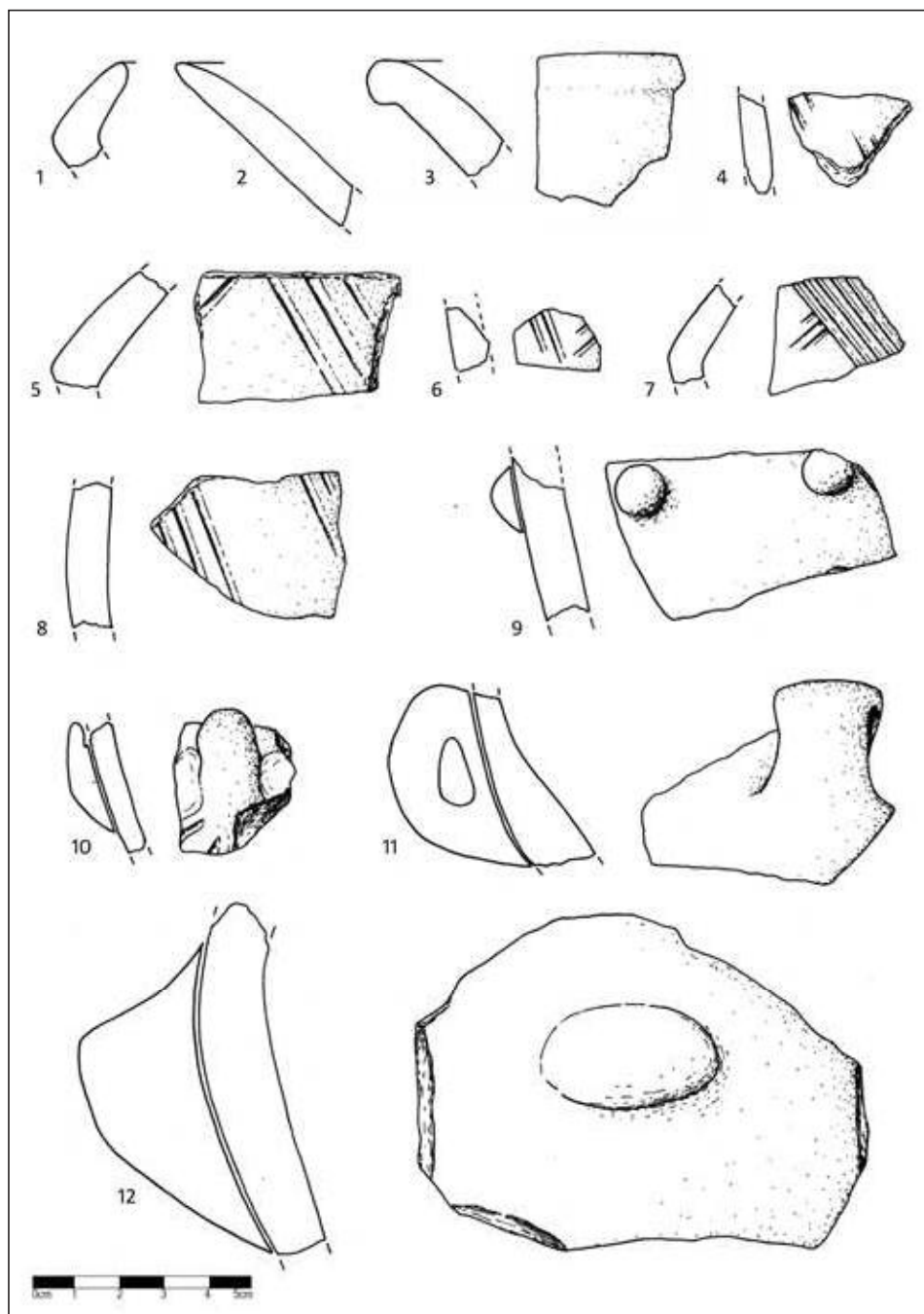
Ze zájmové polohy u Mohelna bylo opakovanými sběry doposud nashromážděno 134 kusů štípané kamenné industrie. V surovinovém spektru naprosto dominují rohovce typu Krumlovský les (varieta I a II), ojediněle je zastoupen křišťál, moravský jurský rohovec a silicit krakovsko-čenstochovské jury (tab. 1).

Rohovce typu Krumlovský les (KL) tedy tvoří i s přepálenou složkou 124 kusů, což je téměř 93 % z celého souboru. Ty se primárně vyskytují v nevelké vzdálenosti odtud (asi 15 km). Převažuje varieta I nad II. Při posuzování obou variet je patrný rozdíl ve vztahu spotřební složky (čepel a nástroje) k výrobnímu stadiu suroviny. U variety II činí podíl čepelí a nástrojů 39 % a jádra jsou zaznamenána pouze dvě (asi 5 %), zatímco u variety I tvoří výrobní složka přibližně 70 %. Převaha variety I nad II je doložena i na jiných pozdně lengyelských lokalitách v blízkosti Krumlovského lesa.⁵ Zdroje křišťálu budou s největší pravděpodobností rovněž lokální záležitostí,⁶ podobně jako v případě moravského jurského rohovce.

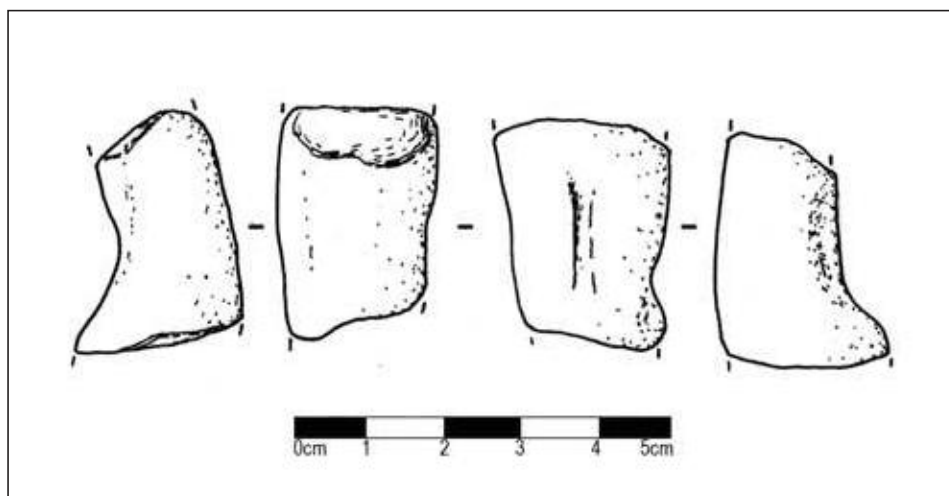
Tvary jader jsou následující: čepelové jednopodstavové čepelové (2 ks), počátkové, čepelové se změnou orientací (1), nepravidelné úštěpové (1) a reziduum jádra (4). Z tohoto souboru byla dvě jádra silně eolizována. Dochovalost a metrika čepelí nebyla řešena pro povrchový charakter souboru. Jedna z neretušovaných čepelí zhotovená z přepáleného silicitu měla na svém povrchu lesk dokládající její pracovní užití. Mezi nástroji převažují škrabadla (6 ks), z nichž je jedno oboustranné, dvě na čepeli, tři na úštěpu, některá z nich byla zlomená. Výraznou složku tvoří trapézy, a to dlouhé s leskem (4 ks) a krátké bez lesku (4). Spektrum nástrojů doplňují ještě vrták a fragment dalšího (2 ks), úštěpy s laterální retuší (2), čepel s bilaterální retuší na ventrální straně (1), spodní část čepele s bilaterální retuší (1), vrub (1), drásadlo (1) a kombinovaný nástroj (1). Artefakty s místní retuší či stopami opotřebení nebyly do kategorie nástrojů zařazeny.

Broušená kamenná industrie

Zatímco štípaná kamenná industrie je poměrně početná, broušené artefakty se podařilo nalézt pouze dva. Jedná se o kompletní kopytovitý klín vyhotovený z metabazitu typu Jizerské hory a o poškozenou břitovou část nedohotovené ploché sekerky ze zelené břidlice typu Želešice.

2. Zlomky keramických nádob – výběr

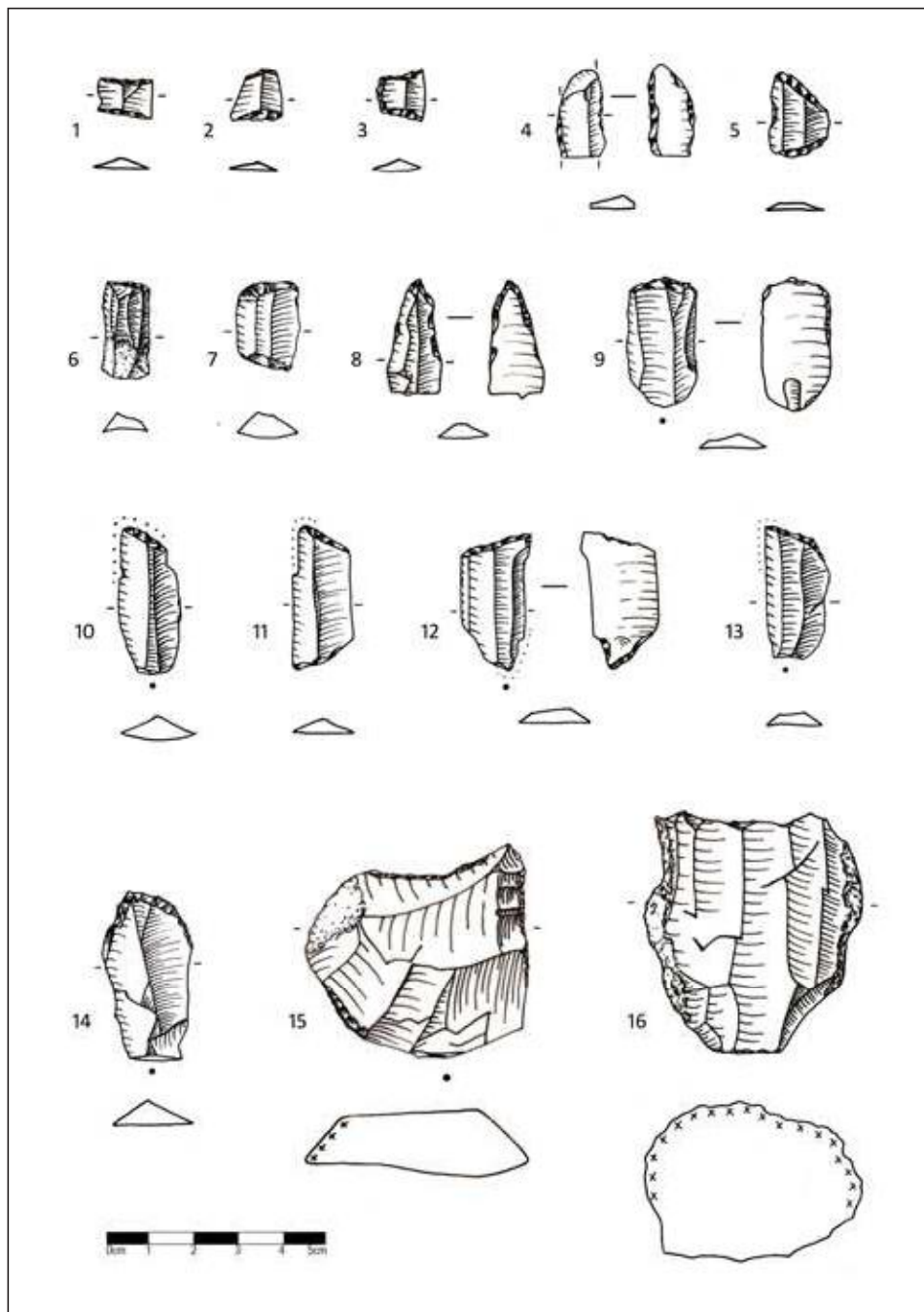
3. Zlomek keramické plastiky

Tabulka č. 1. Spektrum použité suroviny v souvislosti s jednotlivými technologickými skupinami Diskuze

	<i>jádro</i>	<i>čepel</i>	<i>úštěp</i>	<i>nástroj</i>	<i>celkem (ks)</i>
rohovec typu KL I	9	13	44	11	77
rohovec typu KL II	2	5	22	10	39
přepálený KL	1	–	3	1	5
neurčeno – přepálená	1	1	2	–	4
rohovec typu KL	–	1	2	–	3
moravský jurský rohovec	–	–	3	–	3
křišťál	–	–	2	–	2
silicit krakovsko-čenstochovské jury	–	–	–	1	1
celkem (ks)	13	20	78	23	134

Keramické nálezy z polohy u Mohelna jsou silně fragmentární, přesto lze většinu z nich pravděpodobně zařadit do jordanovské kultury. Příslušnost k této kultuře naznačuje například tupý jazykovitý výčnělek zdůrazňující celkovou profilaci nádoby, analogií je podobný tvar ze Znojma.⁷ Jordanovské kultuře odpovídá i častý bikónický tvar výdutí nádob či mísa se silně rozevřenými plecemi a způsob provedení vhloubené výzdoby. Nalezený fragment plastiky může náležet i jiné pravěké kultuře. Několik střepů je z kultury s lineární keramikou a souvisí s nedalekým sídlištěm v trati Dlouhý.

Vzhledem k povrchovému charakteru souboru a možné kontaminaci s jinými přítomnými kulturami je výpovědní hodnota kolekce značně omezená. I přesto je analýza přínosná pro převažující materiální složku jordanovské kultury v tomto prostoru. Kromě nástroje ze silicitu krakovsko-čenstochovské jury se, bez ohledu na příslušnost souboru k jordanovské kultuře či jiné komponentě, jedná o lokalitu jednoznačně orientovanou na místní zdroje surovin, kterou tvoří rohovec typu Krumlovský les, moravský jurský rohovec a křišťál. Za pozornost stojí absence další regionální suroviny křemičité zvětraliny seprentinitu/hadců, jinak poměrně běžně využívané suroviny v lengyelské kultuře na Moravě.⁸ Pokud náleží většina povrchové kolekce jordanovské kultuře, mohlo by to naznačovat v rámci distribuce kamenných surovin určitou obchodní izolovanost od okolí. Tomu by mohlo odpovídat obecné doznívání lengyelské kultury, která se v závěru svého vývoje

4. Štípaná kamenná industrie – výběr

rozpadá na řadu lokálních skupin dožívajících často v okrajových částech pravěkého osídlení.⁹ Podle dostupných neúplných informací je např. surovinové spektrum kamenné štípané industrie v závěru lengyelského vývoje výrazně omezené s jednoznačnou vazbou na místní zdroje.¹⁰ Tento trend lze zachytit v meziříčí Oslavy a Chvojnice již od fáze Ib lengyelské kultury.¹¹ Distribuční síť surovin ze vzdálených oblastí (např. obsidián, čokoládový silicít) se v té době zhroutila. Řádně zpracované a publikované soubory kamenné industrie jordanovské kultury z referenčních lokalit na jihozápadní a jižní Moravy z důvodu preference keramických analýz doposud neexistují, příp. nejsou soubory kamenné industrie z objektů početné. Asi neznámější a zároveň nedaleká lokalita u Kramolína s rozsáhlým souborem kamenné industrie¹² rozhodně nemůže pro svůj polykulturní charakter a zvolenou metodiku výzkumu sloužit jako referenční.

Kopytovitý klín z kategorie broušené kamenné industrie je z kultury s lineární keramikou, polotovar sekerky lze pouze rámcově zařadit do neolit-eneolitu.

Jordanovská kultura náleží do závěru vývoje lengyelské kultury a na jihozápadní Moravě je spojena s výrazným útlumem v intenzitě osídlení. Třebíčsko společně se skupinami lokalit na Brněnsku¹³ a v okolí Pavlovských vrchů¹⁴ tvoří menší sídelní oblasti této kultury. Dosud známých dokladů přítomnosti jordanovské skupiny na Třebíčsku není mnoho. Nejbližší nálezy jsou z 6,5 km vzdáleného Kramolínského hradiska, kde se v rozmezí let 1971–1977 uskutečnil rozsáhlý záchranný archeologický výzkum v souvislosti s budováním Dalešické přehrady, jenž přinesl důležitější poznatky o této významné polykulturní lokalitě. Mimo jiné při něm byly získány jordanovské nálezy jak v samostatných sídlištních objektech, tak i v dalších sídlištních objektech společně s různorodým materiálem pozdní doby kamenné.¹⁵ Další dvě jordanovská sídliště jsou situována jižně od Třebíče, z nichž jedno se podařilo objevit v severní části katastru Jaroměřic nad Rokytnou,¹⁶ další jihozápadně od Horního Újezda.¹⁷

Závěr

Zatímco v době trvání kultury s moravskou malovanou keramikou bylo osídlení na Třebíčsku zvláště v jeho jižní a jihovýchodní části velmi intenzivní, následující jordanovská kultura je na základně dosavadních poznatků zastoupena sporadicky. Malé sídliště západně od Mohelna je teprve čtvrtou potvrzenou lokalitou v rámci celého regionu. Štípaná kamenná industrie ukázala jednoznačnou preferenci lokality na místní zdroje do vzdálenosti přibližně 15 kilometrů. Tento stav nejspíše souvisí s postupujícím rozpadem lengyelské kultury a výraznou regionalizací, kdy se distribuční systém surovin rozpadl na jednotlivé lokální skupiny. K jednoznačnému stanovisku však zatím chybí referenční lokality, stav poznání jordanovské kultury je na jejím jižním okraji celkového rozšíření neuspokojivý. Jedná se převážně o lokality povrchového charakteru nebo polykulturní (Kramolín), které nemohou dostatečně řešit řadu otázek. Sídliště u Mohelna je rovněž jednou z takových, ale přesto má do budoucna potenciál stát se referenční lokalitou jordanovské kultury na jihozápadní Moravě, pokud se někdy dočká řádného archeologického výzkumu.

POZNÁMKY

- 1 Podle nejnovější periodizace spadá jordanovská kultura do IV. stupně lengyelské kultury (= Lengyel IV), tzv. epilengyelu (srov. Z. ČIŽMÁŘ – J. PAVŮK – P. PROCHÁZKOVÁ – M. ŠMÍD, *K problému definování finálního stadia lengyelské kultury*, in: B. HÄNSEL – E. STUDENÍKOVÁ (edd.), *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková* /Internationale Archäologie, Studia honoraria, Bd. 21/, Rahden/Westf. 2004, s. 211; J. PEŠKA, *Mladší a pozdní eneolit Moravy*, Olomouc 2013, vysokoškolský učební text uložený na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, tab. 2).
- 2 P. KOŠTUŘÍK, *Poznámky k jordanovské kultuře na Moravě*, SPFFBU, řada M, č. 2, 1997, s. 99
- 3 J. VOKÁČOVÁ, *Kultura s lineární keramikou v Pooslaví a Pohlaví na Třebíčsku*, bakalářská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011, s. 56.

- 4 P. MICHNA, *Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 1974*, VVM, roč. 27, 1975, s. 223; P. KOŠTUŘÍK – J. KOVÁRNÍK – Z. MĚŘÍNSKÝ – M. OLIVA, *Pravěk Třebíčska*, Brno 1986, s. 61, 216.
- 5 Např. P. KOŠTUŘÍK – I. RAKOVSKÝ – L. PEŠKE – A. PŘICHYSTAL – M. SALAŠ – J. SVOBODA, *Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech-Maršovicích*, Archeologické rozhledy, č. 36, 1984, tab. 12.
- 6 Např. P. ŠKRDLA – T. RYCHTAŘÍKOVÁ – J. EIGNER – J. BARTÍK – P. NIKOLAJEV – M. VOKÁČ – M. NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – A. ČEREVKOVÁ – J. VOKÁČOVÁ, *Mohelno-Plevovce: Lokalita osídlená v průběhu posledního glaciálního maxima a pozdního glaciálu*, Archeologické rozhledy, č. 66, 2014, s. 243–270.
- 7 P. KOŠTUŘÍK, *Die Lengyel- Kultur in Mähren*, Studie Archeologického ústavu AV ČR Brno, 1973, tab. 6:10; J. KOVÁRNÍK, *Pravěké sídliště v Brně-Líšni, okr. Brno-město*, Pravěk. Nová řada, 1992, č. 2, obr. 5:3; P. KOŠTUŘÍK, *Eneolitické osídlení hradiska u Kramolína ve středoevropských souvislostech*, Brno 2007, obr. 8:5.
- 8 Souhrnně M. KUČA – J. BARTÍK, *Příspěvek k problematice křemičitých hmot a jejich využívání v neolitu na jižní a jihozápadní Moravě*, Přehled výzkumů, roč. 53, č. 1, 2012, s. 41–50.
- 9 V. PODBORSKÝ, *Lid s moravskou malovanou keramikou. Jordanovská skupina*, in: *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 124; P. KOŠTUŘÍK, *Poznámky k jordanovské kultuře na Moravě*, s. 94; Z. ČIŽMÁŘ et al., *K problému definování finálního stadia lengyelské kultury*, s. 211.
- 10 Např. V. JANÁK – A. PŘICHYSTAL, *Distribuce silicitů krakovsko-čensterochovské jury na Moravě a v Horním Slezsku v neolitu a na počátku eneolitu*, Památky archeologické, roč. 98, 2007, s. 5–30; J. BARTÍK, *Lengyelské osídlení mikroregionu povodí řeky Želetavky; nové poznatky o kultuře s moravskou malovanou keramikou na periferii jihozápadní Moravy*, in: J. PEŠKA – F. TRAMPOTA (edd.), *Otázky neolitu a eneolitu 2011*, Olomouc–Mikulov 2012, s. 19.
- 11 M. KUČA – M. NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – P. ŠKRDLA – M. VOKÁČ, *Lokalita staršího stupně kultury s MMK v Březníku na Českomoravské vrchovině*, SPFFBU, řada M, č. 17, 2012, s. 112.
- 12 M. OLIVA, *Štípaná industrie kultury s moravskou malovanou keramikou v jihozápadní části Moravy*, Acta musei Moraviae – scientiae sociales, roč. 75, 1990, s. 17–37.
- 13 P. KOŠTUŘÍK, *Nálezy jordanovské kultury na Brněnsku*, Pravěk. Nová řada, č. 4, 1994, s. 65–77.
- 14 P. KOŠTUŘÍK – L. ŠEBELA, *Eneolitická sídliště v Dolních Věstonicích*, Pravěk. Nová řada, 1992, č. 2, s. 183–204; L. ŠEBELA, *Vývoj eneolitického osídlení pod Pavlovskými vrchy*, in: S. STUČHLÍK (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno 2002, s. 113–133.
- 15 P. KOŠTUŘÍK, *Eneolitické osídlení hradiska u Kramolína*, s. 16.
- 16 J. KOVÁRNÍK, *Další nálezy pravěkého osídlení na jihozápadní Moravě (okr. Třebíč, Znojmo)*, Přehled výzkumů za rok 1979, 1981, s. 72.
- 17 M. VOKÁČ, *Broušená a ostatní kamenná industrie z neolitu a eneolitu na jižní Moravě se zvláštním zřetelem na lokalitu Těšetice-Kyjovice*, doktorská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2008, s. 214–215.